

Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român (1863-1918): între local și regional

IOAN BOLOVAN

Dezvoltarea relativ unitară a teritoriilor românești din Monarhia Habsburgică în secolul al XIX-lea a favorizat existența unor structuri și instituții similare; acest sincronism este lesne sesizabil și în procesul apariției societăților culturale regionale din Transilvania și Bucovina (*ASTRA, Asociația pentru cultura poporului român din Maramureș, Societatea pentru literatură și cultura română din Bucovina și Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român*).

Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român, înființată în anul 1863, s-a numărat, alături de ASTRA, printre instituțiile culturale cu o contribuție deloc neglijabilă în amplul proces de renaștere națională a românilor din părțile vestice ale Transilvaniei, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX. Instituția culturală din Arad și-a început oficial activitatea doar în primăvara anului 1863, însă inițiativa, pregătirile, redactarea primei versiuni a statutelor etc. aparțin anului 1861, fiind contemporane astfel cu preparativele de înființare ale ASTREI. Deși fiecare asociație comportă și trăsături particulare, ce evidențiază amprenta unor condiții locale, influențate de existența unor lideri locali cu sau fără priză la nivelul conducerii monarhiei, de mișcarea politico-națională din zonă la începutul perioadei neolibérale, de apartenența politico-administrativă a vremii (Aradul și Maramureșul se găseau în Ungaria, Ardealul își redobândise autonomia instituțională, Bucovina devenea în acei ani ducat autonom etc.) există, fără îndoială, aspecte comune în geneza și funcționarea asociațiilor culturale regionale.

Desigur, Asociația națională arădeană era doar o mică parte din ceea ce specialiștii au denumit „societatea civilă românească” din Transilvania în epoca

modernă. De regulă, societatea civilă este formată din cetățeni, care, asociați sub diferite forme, participă la viața publică, influențează politicile, apără și promovează interesele populației. Sergiu Tămaș, cercetător al instituțiilor politice, afirma că „formarea societății civile este rezultatul unei mișcări spontane și creatoare a cetățenilor care instituie în mod benevol diverse forme de asociere politică, economică, culturală. În cadrul societății civile, cetățenii intră într-o țesătură de raporturi sociale, participând benevol la activitatea unei multiplicități de asociații, organizații, cluburi, în vederea promovării unei diversități de obiective și interese. Organizațiile societății civile sunt autonome în raport cu statul, reprezentând o multitudine de centre de putere, un sistem al puterilor non-statale¹”. Sintagma enunțată anterior, „societate civilă românească”, pentru perioada anterioară Unirii de la 1918, a fost lansată în istoriografia românească relativ recent, de către Liviu Maior, unul dintre cei mai avizați specialiști ai istoriei Transilvaniei. În timpul dualismului, ca urmare a statutului pe care l-au avut românii din Transilvania, au fost create sute de instituții profesionale și culturale regionale și locale (asociații și societăți culturale, reuniuni de femei, reuniuni învățătoarești, societăți de lectură ale elevilor și studenților, coruri, asociații economice etc.), care au contribuit la întărirea conștiinței naționale românești. Practic, această efervescență asociaționistă pusă în slujba consolidării și afirmării națiunii române reprezintă, așa cum s-a afirmat cu multă pertinentță, o adevărată „societate civilă românească”, adaptată la condițiile politice, culturale și economice specifice epocii². „Societatea civilă românească” din Transilvania a avut, spre deosebire de accepțiunea curentă, o specificitate rezultată în urma condițiilor în care au trăit românii din provincie până la 1918. Aceasta nu diminuează însă cu nimic valoarea și importanța ei pentru corpul național românesc, aportul societății civile românești la procesele modernizatoare care s-au derulat în Transilvania în deceniile premergătoare Primului Război Mondial fiind unul vizibil și de necontestat. Modelul era unul larg răspândit în dubla monarhie, unde unele popoare începuseră mai devreme procesul asociaționist, de construire a societății civile, cehii fiind cei mai avansați în acest sens³.

În continuare vom încerca să deslușim câteva probleme referitoare la profilul Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român. Pornim de la premisa că instituția din Arad nu a apărut din senin ci s-a raportat la un model existent în epocă în lumea românească în primul rînd, dar și în rîndul maghiarilor și germanilor din Transilvania, în cadrul slavilor din monarhie etc. Aceasta ne va permite să evidențiem nu numai influențele venite dinspre ASTRA, dar și dinspre matricele slave, să observăm cum relațiile personale între diverși lideri provenind din arii geografice și administrative diferite au modelat profilul Asociației naționale arădene. Apoi, vom contura și ceea ce și-a propus să înfăptuiască Asociația națională arădeană pentru cul-

tura poporului român, având mereu în vedere, dincolo de idealismul și utopia unor deziderate, realizările efective. De aceea ne-am propus prin sintagma din titlul articolului să punem în oglindă localul și regionalul, ambele subsumate de cele mai multe ori naționalului.

În primul rând, putem considera că înființarea asociațiilor regionale (în special a celor de la Arad, Cernăuți și Sibiu, importante centre iluministe, culturale și politice) a reprezentat expresia necesităților intelectualității românești din Ardeal și părțile vestice de a dezvolta într-un cadru adecvat cultura majoră, corespunzătoare cu cea desfășurată de instituțiile savante ale altor popoare. Este extrem de edificatoare în acest sens mărturisirea pe care o făcea George Barițiu în anul 1867, cu ocazia deschiderii *Societății Literare a României* (viitoarea Academie Română): „Idea unei societăți academice române nu este de ieri, iar eu din parte-mi am venit la cunoștința ei înainte de aceasta cu zece ani. Această idee a fost născătoarea celor trei societăți literare românești din Transilvania, Ungaria și Bucovina, înființate în anii 1861-1862⁷⁴. Prin scopurile și preocupările sale, cel puțin în primii ani ai existenței sale, Asociația arădeană a avut fizionomia unei societăți savante, academice, de exemplu, inițiativele de unificare a ortografiei, de redactare a unor lucrări complexe, istorico-etnografico-literare despre românii transilvăneni etc.). Astfel, la a doua adunare generală a asociației care s-a desfășurat la Arad, între 13/25 – 14/26 octombrie 1864, familia Mocioni, prin intermediul lui Vincențiu Babeș, a propus redactarea și premiera cu 100 florini a unei lucrări istorice despre „originea, decăderea și renașterea românismului⁷⁵. Vincențiu Babeș, cu erudiția-i bine cunoscută, a schițat planul viitoarei lucrări – o adevărată sinteză de istorie națională. Aceasta trebuia să prezinte perioada de glorie din vremea dacilor, decăderea din timpul năvălitorilor, iar partea cea mai consistentă urma să conțină luptele politice și procesul redempțiunii naționale. Finalul discursului lui Vincențiu Babeș este extrem de revelator și în ce privește sensurile acțiunii preconizate: „O soartă mai grea, o existență mai amară, o probă mai lungă ca a românului abia se poate să mai fi fost ursită cuiva. O dramă importantă cu grai de tunet striga și anunța lumii cum că națiunea română nu e nimicită în orient; cum că procesul dezvoltării și înălțării ei nu se poate împiedeca mai mult; cum că înflorirea și mărirea ei sunt asigurate prin conduita ei⁷⁶. Inițiativa nu a reprezentat o noutate în planul militantismului politico-național, deoarece de la generația Școlii Ardelene s-a recurs la un asemenea mijloc de argumentare științifică în acțiunea politică revendicativă.

Cu prilejul celei de a treia adunări generale, din 10/22 – 11/23 mai 1865, Vincențiu Babeș a pus în discuție una dintre problemele majore ale culturii românești, unificarea ortografiei. Venind în întâmpinarea dorinței și a necesității generale, Asociația națională arădeană și-a asumat responsabilitatea unui demers ce viza crearea unui front comun pentru unificarea ortografiei româ-

nești⁷. S-a constituit o comisie în componența căreia a intrat Vincențiu Babeș, alături de Iustin Popfiu și Ștefan Adam, comisie care trebuia să contacteze *ASTRA*, Societatea pentru cultură din Bucovina și „bărbații cultivați” din România, în vederea stabilirii mijloacelor de realizare a propunerii. Ortografia unificată urma să fie adoptată de cele trei societăți culturale, de toate publicațiile românești și urma să fie introdusă în școli și în toate instituțiile naționale. Acțiunile Asociației naționale arădene pentru unificarea limbii scrise sunt cu atât mai valoroase cu cât ele premerg preocupările *ASTREI* în acest sens, și sunt anterioare întemeierii Academiei Române! De asemenea, faptul că inițiativa provine din teritorii românești aflate sub dominația străină dezvăluie existența și funcționalitatea unei active conștiințe panromânești, care provenea dintr-o înțelegere exactă a necesităților întregii națiuni.

Asociația arădeană a traversat o perioadă de vizibile căutări în strategia cultural-națională, oscilând între un program științific major, savant, și o activitate de culturalizare, de popularizare a valorilor naționale înspre masele populare. După primii de activitate, după consacrarea *ASTREI* și înființarea Academiei Române, instituția culturală din Arad a renunțat vizibil și aproape definitiv la prima orientare, acordând prioritate activității de propagare a culturii în masele populare. Lipsită de mijloace financiare și materiale care să-i permită desfășurarea unei culturi majore, Asociația arădeană a devenit cu trecerea timpului o instituție culturalizatoare, pe o arie de extensiune geografică relativ limitată la aria comitatului Arad.

Înființarea Asociației naționale arădene și, bineînțeles, a celorlalte societăți culturale regionale, trebuie abordată însă și dintr-o altă perspectivă. Momentul apariției asociațiilor culturale a fost unul dintre punctele de maximă eflorescență a sentimentului național românesc din epoca modernă, stimulat de epoca liberală și de Unirea Principatelor Române la 1859. Evenimentele din România, după 1859, au avut rolul de catalizator asupra spiritului românilor transilvăneni, ideea națională devenind o forță spirituală dominantă în rândurile intelectualității românești, dar treptat și în rândurile altor categorii socio-profesionale din provinciile românești din monarhia habsburgică⁸. Această stare de efervescență națională la nivelul de jos al societății românești transilvănene a fost surprinsă foarte clar și coerent de rapoartele oficiale din acei ani⁹. Dar, mai ales, această stare de efervescență națională la toate nivelele societății românești a intuit-o cu o exemplară luciditate elita conducătoare, care a și concentrat-o spre țelurile propuse. În scrisoarea din februarie 1861, adresată de Vincențiu Babeș presei franceze și italiene, se remarca în sensul celor arătate anterior: „Nu numai că românii din Austria posedă un foarte pregnant simț și caracter național, dar ei le au chiar într-o măsură mai mare decât oricare din cele zece seminții ale Austriei; în timpul din urmă, ei au devenit de-a dreptul campionii naționalităților din Austria”¹⁰. Dincolo

de exagerările inerente ale lui Babeș, un lucru era cert și din ce în ce mai vizibil, românii au început să conștientizeze importanța lor și să pretindă în mod ferm și demn drepturile ce li se cuveneau.

La începutul deceniului șapte, s-a realizat o remarcabilă unitate în interiorul mișcării naționale românești (chir dacă ea nu a fost de lungă durată), consecința firească a amplorii cu care ideea națională a răscolit toate nivelele societății transilvănene. Eforturile mișcării de emancipare națională se desfășurau sub semnul primatului pe care-l realiza intelectualitatea laică asupra clerului în conducerea vieții politico-culturale. Intelectualii din Transilvania au depus eforturi susținute în vederea aplanării conflictelor dintre uniți și ortodocși, prin propulsarea unui spirit tolerant în viața publică și în strategia politico-culturală națională¹¹. Ideea națională învinsese confesionalismul, chiar dacă nu pentru multă vreme. De altfel, încă din 1848, Simion Bărnuțiu, în discursul său din 2/14 mai, relevase importanța unirii naționale, în detrimentul dezbinărilor confesionale, pentru afirmarea deplină a națiunii române: „Scopul meu nu e a chema pe români la unire confesională, ci la uniune națională. Dacă vor rămânea românii în această uniune națională, atunci vor ridica cu puteri unite fonduri naționale, școale, academii, institute de artă, societăți de științe, și prin acestea își vor câștiga respect și valoare în lume¹². Naționalul a prevalat la începutul epocii liberale, în mod irecuzabil, în detrimentul confesionalului. Ideea națională a reprezentat în acei ani, pentru cei mai mulți exponenți ai națiunii, ceva mai grandios decât confesionalismul și, ortodocși sau uniți, la fel, „au descoperit în ea sursa fraternității lor”¹³. Simptomatic pentru a învedera sensul noilor solidarități moderne, prin excelență naționale, este și alegerea în funcțiile de conducere ale asociațiilor regionale atât a unor lideri (laici și clerici) ortodocși cât și uniți. Pentru început, în toamna anului 1861, cu prilejul primei adunări generale, în funcția de președinte ale ASTREI era ales episcopul ortodox al Sibiului, Andrei Șaguna, iar ca vicepreședinte canonicul greco-catolic din Blaj, Timotei Cipariu. Liderii arădeni au copiat modelul ASTREI cu prilejul primei adunări generale din primăvara anului 1863. Astfel, ca președinte al Asociației arădene a fost ales episcopul ortodox al Aradului, Procopie Ivacicovici, iar ca vicepreședinte canonicul greco-catolic din Lugoj, Mihail Naghy. Caracterul național al acestor instituții culturale a fost înțeles și receptat ca atare și de către contemporani. Lipsind de la adunarea generală de constituire a Asociațiunii naționale arădene, din 30 aprilie 1863, un grup de fruntași români din părțile Zarandului a trimis o scrisoare de felicitare asociației, din care se desprind aceleași idei de solidaritate națională și socială: „Noua asociație nu e a unitului sau a neunitului, nici a aristocratului, nici a democratului, ci a tuturor românilor de orice clasă”¹⁴.

Fenomenul românesc nu a fost singular în cadrul monarhiei dualiste habsburgice, în acea perioadă; el poate fi detectat, pe aceleași coordonate, și

pentru maticele slave. Promovarea unității cultural-naționale deasupra confesionalismului a reprezentat o coordonată esențială a acestor matice. Totodată, unirea confesiunilor în vederea unei acțiuni naționale eficiente și convergente se poate observa, spre exemplu, și în 1864, cu ocazia alegerii în funcția de președinte al Maticei Slovace a episcopului catolic Stefan Moyses, iar în cea de vicepreședinte a superintendentului Bisericii evanghelice Karol Kuzmany¹⁵. Modelul coeziunii confesionale românești i-a putut contamina pe liderii slovaci care și-au înființat și ei maticele proprii, astfel încât nu trebuie să omitem ca ipoteză de lucru faptul că mimetismul slovacilor a avut în vedere experiența românească.

Fără îndoială, înființarea și evoluția asociației culturale din Arad a stat și sub semnul unor rivalități și orgolii regionale, fruntașii din Banat și Partium dorind să reacționeze în manieră proprie inițiativei ardelenilor de constituire a unei societăți culturale naționale. Evenimentele de la Sibiu din primăvara anului 1861 legate de înființarea unei atari instituții, au declanșat o vie emulație la Arad, în rândurile elitei locale românești, care, în virtutea unei ”concurențe spirituale” (Aradul avea cea mai veche preparandie românească, era sediul unei episcopii ortodoxe etc.), dar și a unor necesități stringente imediate, va acționa pentru înființarea unei societăți culturale în zonă. Astfel, în ciorna apelului redactat la 7/19 septembrie 1861, la Arad, de către Atanasie Șandor, Miron Romanul și Nicolae Philimon, se făceau referiri la o atare influență și concurență, care s-a dovedit a fi favorabilă pentru românii din părțile vestice: „Românii din comitatul Aradului nicicând n-au fost parte neînsemnată din românime. Să nu rămânem nici acum îndărăt, nici într-o privință, când cu atâta istețime au început a înainta frații noștri români pretutindeni¹⁶.”

Același imbold imitativ a fost cu siguranță unul dintre numeroasele cauze ale înființării societăților culturale din Arad, Sibiu și Cernăuți la începuturile anilor 60 ai secolului naționalităților. Legăturile politice existente între români și popoarele slave în epoca modernă – care au fost mai mult decât conjuncturale la mijlocul secolului al XIX-lea, revoluția de la 1848 demonstrând pe deplin acest lucru – au reprezentat cadrul pentru extinderea acestor legături și asupra altor compartimente ale vieții naționale¹⁷. Situația politico-culturală a românilor prezintă multe note comune cu cea a slavilor din monarhia habsburgică¹⁸. Idealurile și scopurile care au concurat la înființarea asociațiilor regionale românești (mai ales a ASTREI și a Asociației arădene) sunt comparabile, în multe privințe, cu cele care au generat maticele slave (1826, Matica Srpska; 1831, Matica Ceska; 1836, Matica Moravska; 1842, Matica Ilirska; 1863, Matica Slovenska; 1864, Matica Slovenă)¹⁹. Matica Srpska, apărută la Pesta în anul 1826 (după modelul recent createi Academii Ungare de științe), a reprezentat prototipul celorlalte societăți similare constituite în procesul renașterii culturale a popoarelor slave din monarhia hab-

sburgică²⁰. Analiza statutelor și a activităților Asociației arădene și ale ASTREI, comparativ cu cele ale maticelor slave, relevă multe similitudini în strategia culturală adoptată de frunțașii români și slavi, fără a se pierde din vedere particularitățile inerente ale fiecărei națiuni. Promovarea limbii, literaturii și istoriei naționale prin scrieri și publicații, dotarea cu fond de carte și de reviste a bibliotecilor proprii, organizarea de adunări generale anuale, categoriile de membri etc., au fost aspecte ce s-au regăsit atât la maticile slavilor cât și la asociațiile regionale românești²¹.

La mijlocul secolului al XIX-lea procesul de instituționalizare a culturii s-a înregistrat și la maghiarii și germanii din Transilvania, din nevoia firească a diversificării și extinderii ariei acțiunii culturale. Astfel, în anul 1841 s-a desfășurat la Sighișoara prima adunare generală a societății săsești *Verein für Siebenbürgische Landeskunde* (Asociația de cercetări transilvane), iar în anul 1859 s-a înființat la Cluj societatea maghiară *Erdély Múzeum* (Asociația muzeului ardelean), instituții ce s-au remarcat în mod deosebit prin cercetări în domeniul istoriei, literaturii și al științelor naturale²². De asemenea, ele au avut structuri organizatorico-funcționale asemănătoare maticelor și asociațiilor regionale. În atari condiții se pune problema dacă a funcționat în spațiul românesc un model cultural instituțional extern, care a modelat profilul societăților culturale românești. În acest sens, s-au înregistrat, în epocă, câteva referiri la activitatea unor asemenea instituții străine, atunci când s-a pus problema constituirii asociațiilor proprii. Astfel, în răspunsul pe care-l dau frunțașii arădeni, în 2/14 ianuarie 1862, la întrebările Consiliului Regesc Locumtenențial Ungar în legătură cu statutele viitoarei Asociații arădene, se precizează foarte elocvent în acest sens: „Noi, fondatorii, atunci când vedem lucrarea cea salutară a celor multe și felurite asociațiuni ce le au cei de naționalitate maghiară și alte naționalități, cum sunt: a Sfântului Ștefan, a Sfântului Ladislau, Matica ... nu putem rămâne indiferenți ...”²³. Atari referiri s-au semnalat și mai târziu, atunci când se evaluau rezultatele obținute de Asociația arădeană comparativ cu societățile culturale ale celorlalte națiuni din Monarhia habsburgică. Pe de altă parte, între generațiile de intelectuali care au pus bazele asociațiilor culturale, și intelectualii slavi, au existat contacte și schimburi de opinii încă de pe vremea când mulți dintre ei erau colegi la școlile și universitățile din Monarhie. În acest stadiu al cercetărilor, putem afirma că apariția asociațiilor de la Sibiu, Arad, Sighet și Cernăuți nu a fost rezultatul imitării mecanice al vreunui model instituțional extern, nici un act de bunăvoință gratuită din partea Curții vieneze. Înainte de toate, societățile culturale regionale se originează în evoluția spre modern a societății românești transilvănene, în procesul de instituționalizare a culturii ardelenice pe baze naționale. Ampla solidaritate general românească ce s-a manifestat cu multă vigoare în toamna anului 1918 se datorează, în bună parte, și activităților lansate în timp

de instituțiile culturale de la Arad, Sibiu, Sighet și Cernăuți, care au promovat cu consecvență, mai mult sau mai puțin explicit, idealul unității naționale al tuturor românilor.

Desfășurarea adunării consultative pentru înființarea Asociațiunii transilvane la Sibiu, în zilele de 9-11 martie 1861, a reactivat intelectualitatea arădeană, dornică de acțiune în vederea organizării în spirit național a societății românești din părțile vestice. Anexarea Banatului și a Partiumului la Ungaria, în decembrie 1860, a constituit un stimulent pentru manifestarea românilor din zonă pe temeiul principiului de naționalitate. În cursul verii anului 1861, intelectualii din Arad (laici și clerici deopotrivă) au dezbătut în întruniri cu caracter restrâns problema înființării unei societăți culturale și pentru românii arădeni. Aceleași realități sociale, politice și culturale au impus instituțiilor de la Arad și Sibiu foarte multe forme organizatorice și activități asemănătoare, întrucât strategia culturală adoptată de liderii din Arad și Sibiu viza în ultimă instanță menținerea ființei naționale românești.

Statutele Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român au cunoscut modificări succesive în a doua jumătate a anului 1861 și, în stadiul actual al informației este greu să precizăm data la care ele au îmbrăcat forma finală. Cert este că în cursul lunilor august-septembrie 1861 au fost difuzate și semnate primele liste publice de subscripții în folosul viitoarei asociații culturale²⁴. Firesc, și statutele instituției proiectate trebuiau să cunoască în acel moment o primă redactare. Practic, la începutul lunii septembrie 1861 se încheie o etapă din dezbaterile elitei locale din Arad pe marginea constituirii unei societăți culturale. Caracterul acestei instituții se poate lesne desprinde din analiza hotărârii fruntașilor arădeni, întruniți într-o ședință la 5/17 septembrie și la care au participat: George Popa de Teiuș, Ioan Arcoși, Mihail Beșanu, Ioan Rațiu, Miron Romanul, Atanasie Șandor, David Nicoară, Nicolae Philimon etc. Cei 14 lideri prezenți au hotărât constituirea unei societăți de lectură, ai cărei membri fondatori să plătească o taxă de 8 florini și să se aboneze la câte ziare și reviste: „Gazeta Transilvaniei”, „Telegraful Român”, „Amicul Școlii”, „Concordia”, „Öst und West”, „Hirnok”, „Arader Zeitung” etc.²⁵. Prezența la ședință a unui număr restrâns de intelectuali, scopul avansat, precum și taxa de membru preconizată, conturează profilul instituției proiectate: o societate de lectură cu caracter elită, care să satisfacă necesitățile intelectualității locale și nicidecum o asociație culturală regională.

Aprobarea statutelor ASTREI de către autorități la 6/18 septembrie 1861, lărgă audiență de care s-au bucurat prevederile statutare în mijlocul publicului românesc din întreaga Transilvanie au influențat opțiunile elitei intelectuale din Arad. În fapt, acum demarează a doua etapă din procesul înființării Asociației naționale arădene. Aria de extensiune a societății de lectură a suferit sensibile modificări. S-a hotărât constituirea unei societăți de lectură

pentru toată „românimea din comitatul Aradului, și s-a discutat problema recrutării membrilor acesteia, folosindu-se rețeaua parohiilor și a judecătoriașilor cercuale”²⁶. Se intenționa în primul rând atragerea elitei locale de la nivelul comunităților sătești, a dascălilor și a preoților care puteau oferi un suport pentru activitatea cultural-națională. Astfel, în apelul tipărit la 12/24 septembrie 1861 de diriguiitorii mișcării culturale din Arad, se lansa o chemare către publicul românesc din comitat pentru sprijinirea inițiativei de înființare a unei societăți de lectură: „Trezindu-ne vedem, că spre scăparea numelui și a naționalității noastre de pieire, întâia și neîncongiurabila datorință ne este: a păstra și cultiva limba literară. Aceasta numai atunci o vom putea face dacă mai înainte ne vom însoți mai strâns laolaltă, ca așa cu puteri unite să tăiem și să netezim calea către cultura națională. Spre acest scop, inteligența din Arad, după o conștelegere amiabilă a aflat de bine a face pașii cuviincioși pentru înființarea unei societăți de lectură în centrul acestui comitat. Inteligența arădeană e pătrunsă de acea convergere că bărbații noștri cei iubitori de literatură împrăștiți prin acest comitat ne vor sprijini în această întreprindere națională”²⁷.

Sunt primii pași pentru abandonarea din start a caracterului elitar și preocuparea pentru un dialog mai larg cu masele populare, chiar dacă se realiza prin intermediul elitei locale sătești. Sunt semne că și mișcarea culturală (ca, de altfel, mișcarea politică a vremii) era străbătută de ideea lărgirii bazei sociale, care putea fi asigurată doar de țărănime²⁸. Simptomatic, preocupări identice pentru adaptarea Maticiei Srpska la noile realități politice din Monarhie au fost inaugurate și de Svetozar Miletic, care a căutat să imprime un caracter mai popular acestei instituții. Cultivarea poporului însemna de fapt cultivarea țărânimii, educarea ei politico-culturală pe temeiul principiului de naționalitate, pentru a o angaja în sfera militantismului mișcării de emancipare națională²⁹. Extensiunea teritorială este un merit al acestei etape, iar scopul societății de lectură preconizată acum vine tocmai în întâmpinarea noilor comandamente social-politice de la începutul deceniului șapte al secolului al XIX-lea. Firesc, nici la acea dată statutele Asociației arădene nu îmbrăcaseră forma finală.

Între timp, în toamna aceluiași an, la 23 octombrie 1861, la Sibiu într-o atmosferă de general entuziasm și optimism, a debutat strălucit activitatea ASTREI, care, decenii la rând, va fi coordonatoarea mișcării cultural-naționale a românilor transilvăneni. În perioada ce a urmat după demararea activităților societății din Sibiu s-au redactat într-o formă definitivă și statutele Asociației arădene. Fenomenul coincide în timp cu dezvoltarea celei de a treia faze din procesul de constituire a asociației din Arad. Cert este că în luna decembrie a anului 1861 statutele instituției arădene erau elaborate, deoarece frunțașii asociației întocmesc la 2/14 ianuarie 1862 un lung memoriu expli-

cativ pe marginea observațiilor Consiliului Locumtenențial Ungar în legătură cu statutele Asociației naționale arădene³⁰. Documentul este extrem de important pentru sesizarea noilor sensuri pe care le-a dobândit instituția din Arad în această a treia etapă a înființării sale, în toamna anului 1861. Cea mai notabilă transformare o constituie evoluția de la o societate de lectură la o asociație culturală cu un program complex, menit să contribuie la progresul cultural al națiunii. Abandonarea provincialismului și abordarea problemelor stringente ale întregului popor român aflat sub dominație străină a fost în măsură să-i confere acestei societăți un caracter panromânesc. Sunt edificatoare în acest sens cuvintele lui Vincențiu Babeș rostite la a doua adunare generală a Asociației naționale arădene, din anul 1864: „A fost să fie [Asociația arădeană –B.I.] o reuniune a fraților noștri din orașul și comitatul ARAD, un fel de casină sau societate de lectură, dar împrejurările au ridicat-o la însemnătate generală, cu un destin măreț și înalt, făcând-o de factor al înaintării culturii naționale românești peste tot”³¹.

Statutele însele au consacrat acest caracter general românesc al instituției arădene. În cuprinsul lor nu există nici un paragraf care să permită interpretarea societății culturale arădene ca o asociație locală, limitată doar la orașul și comitatul Arad. Asociația națională arădeană avea deci scopuri largi, care depășeau interesele locale și se încadrau într-o strategie națională ce-și propunea, prin intermediul asociațiilor regionale, să militeze pentru unitatea culturală a tuturor românilor. Astfel, în preambulul statutelor Asociației arădene se avertiza publicul asupra acestui aspect: „Subscrișii români din orașul Arad și din prejurul lui, având în vedere că înaltul guvern al țării concede [permite – B.I.] fiecărei naționalități libera dezvoltare, și că spre dezvoltarea națională a vreunui popor societățile sunt foarte de lipsă, am aflat de bine pentru înaintarea culturii naționale a poporului nostru român a înființa o societate cu următoarele statute: 1). – scopul societății peste tot e cultura națională a poporului român, iar mai ales înaintarea literaturii române și a culturii sociale...”³².

Paralel cu trimiterea statutelor la Consiliul Locumtenențial Regesc Ungar, doi delegați ai mișcării naționale românești din Arad au plecat la Viena, pentru a înainta și împăratului statutele spre aprobare. Cunoscuta birocrăție vieneză, la care s-a adăugat și reticența vădită a forurilor budapestane, a făcut ca procesul oficializării Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român să se prelungească relativ mult. În cele din urmă, statutele au primit consacrarea oficială, fiind aprobate prin rezoluția din 17 septembrie 1862 a împăratului (publicată în Decretul aulic nr. 15.554 din 18 octombrie 1862), iar de către Consiliul Locumtenențial Regesc Ungar prin decretul nr. 10.280 din 11 februarie³³. Pregătirile pentru ședința de constituire a Asociației arădene au intrat astfel în primăvara anului 1863 în faza finală. Inițiativa o are de astă dată factorul ecleziastic, respectiv, episcopul ortodox al Aradului,

Procopie Ivacicovici. Acesta convoacă într-o ședință preliminară elita arădeană pentru data de 18/30 martie 1863. Cu ocazia acestei conferințe s-a constituit un comitet executiv format din Ioan Rațiu, Ioan Arcoși, Atanasie Șandor, Nicolae Philimon, Miron Romanul, Lazăr Ionescu și Ioan Popovici Desseanu, în ale cărui atribuții revenea sarcina pregătirii lucrărilor pentru desfășurarea adunării generale constitutive. Comitetul executiv s-a întrunit ulterior în șapte ședințe, dezbătând toate problemele ce se ridicau pentru demararea activităților Asociației naționale arădene. S-a fixat cu ocazia acestor ședințe programul de desfășurare al primei adunări generale, s-au lansat noi liste de subscripții, au fost făcute invitații tuturor personalităților marcante ale vieții publice românești din Transilvania pentru a participa la deschiderea lucrărilor asociației (George Barițiu, Axente Sever, Timotei Cipariu, Ion Codru Drăgușanu, Andrei Șaguna, Vincențiu Babeș etc.)³⁴. Această acțiune se încadra în intențiile liderilor arădeni de a face din asociația culturală din Arad un focar de cultură națională, care să depășească cadrul strict local. De altfel, ecourile prilejuite de înființarea instituției din Arad au demonstrat că opinia publică românească era pregătită din acest punct de vedere și a receptat cum se cuvine evenimentul. Era, fără nici o îndoială, rezultatul evoluției unitare a tuturor teritoriilor românești, al intensificării în timpul și după Revoluția de la 1848 a colaborării conducătorilor mișcării de emancipare națională a românilor din Imperiul habsburgic³⁵.

Într-o atmosferă de entuziasm general, stare proprie momentelor de eliberare a energiilor unei națiuni, a avut loc la 30 aprilie/12 mai 1863 prima adunare generală (de constituire) a Asociației naționale arădene. După oficierea unei slujbe religioase la catedrala ortodoxă a orașului, în prezența episcopului Procopie Ivacicovici, participanții s-au îndreptat spre hotelul „Crucea Albă”, unde urmau să se desfășoare ședințele propriu-zise. Participarea intelectualilor din zonă, a unor fruntași din întreaga Transilvanie, precum și a unui număr mare de țărani din împrejurimile orașului, a conferit primei adunări generale a Asociației arădene caracterul unei adevărate sărbători naționale. Adunarea a și fost comparată de către contemporani drept „cea dintâi și cea mai grandioasă manifestare culturală a românilor din părțile Banatului și Crișanei de la înființarea Preparandiei arădene din 1812”³⁶.

Cu prilejul ședințelor care au avut loc în data de 30 aprilie/12 mai, s-au definitivat ultimele probleme organizatorice. În fruntea asociației a fost ales ca președinte episcopul Procopie Ivacicovici, ca vicepreședinti canonicul greco-catolic din Lugoj, Mihail Naghy și George Popa de Teiuș; ca director prim a fost ales Anton Mocioni, iar ca director secund Sigismund Popovici. Ceilalți membri ai direcțiunii erau intelectuali, laici și clerici din Arad, Pesta, Lugoj, Lipova, Satu Mare, Timișoara etc. Întreaga componență a direcțiunii societății relevă faptul că s-a căutat plasarea în funcțiile de conducere atât a unor ele-

mente de confesiune ortodoxă cât și greco-catolică, indiferent de originea lor geografică și socială. Realizarea unității de acțiune peste confesionalism trebuia, în intențiile contemporanilor, să confere Asociației arădene statutul de instituție reprezentativă a națiunii române din Monarhie. Tot acum s-a stabilit și sigiliul asociației, asemănător cu cel al *ASTREI*, care înfățișa efigia mitologică a zeiței Minerva „ca idealul științelor și artelor și având înscrisă titulatura societății: Asociația Națională pentru cultura poporului român, Arad, 1863”.

În ședința finală din 1/13 mai 1863 a fost constituită o delegație (Procopie Ivacicovici, Anton Mocioni, Vincențiu Babeș, Sigismund Popovici, Lazăr Ionescu) care urma să prezinte împăratului scrisoarea și omagiile de mulțumire pentru bunăvoința acestuia de a-și fi dat acordul la înființarea asociației. Tot atunci s-a votat în plenul adunării generale bugetul pe anul în curs. După rezolvarea problemelor administrative, suma de bani rămasă a fost atribuită în felul următor: burse pentru elevi și studenți – trei părți, pentru sprijinirea industriei și comerțului – o parte, pentru școlile elementare – două părți, pentru biblioteca proprie – două părți, pentru sprijinirea creațiilor literare și artistice o parte, fond de rezervă – o parte³⁷. Erau făcuți astfel primii pași, modeste deocamdată, pentru transpunerea în fapte a unui program cultural național de anvergură, care să contribuie la afirmarea poporului român. Societatea culturală din Arad a modelat mentalul colectiv contemporan, numele ei devenind un adevărat simbol al vieții culturale din zonă. Este semnificativă în acest sens aprecierea făcută în ziarul „Concordia”, în anul 1863: „Deoarece situațiunea geografico-topografică a acestei cetăți [a Aradului – B.I.] e aceea a unui punct central între românii din Ungaria și Banat, noi asociația din Arad o primim din punct de vedere național, pentru toți românii din Ungaria de azi”³⁸. Într-adevăr, Aradul a avut șansa de a fi situat într-o zonă centrală a românității din sud-estul Ungariei vremii; poziția sa privilegiată în raport cu Timișoara sau Szeged i-a permis să coaguleze mai eficient energiile creatoare ale românilor în plan economic, cultural și politic.

Nou înființata asociație culturală a întrunit curând adeziunea tuturor categoriilor sociale din societatea românească a vremii. Organele de presă proprii au desfășurat o amplă campanie pentru prezentarea evenimentelor de la Arad ca o manifestare fecundă a comunității naționale românești³⁹. Știrile despre înființarea societății culturale din Arad au provocat o vie emoție în inimile românilor din Imperiu, generând credințe, nădejdi și un entuziasm colectiv. Învățători, preoți, avocați, funcționari, meșteșugari, elevi, studenți, țărani etc., provenind din Viena, Baden, Munkács, Pesta, Făgăraș, Sibiu, Sălaj, Sighet, Caransebeș, Lugoj, Satu Mare și din multe alte localități s-au înscris ca membri ai Asociației arădene, dorind a fi coautori și părtași la progresul cultural românesc. Din Viena și-au exprimat dorința de a fi membri ai instituției

din Arad 35 de români, dintre care 25 erau studenți, 5 secretari aulici, 2 profesori, 2 juriști și un negustor. O scrisoare patetică trimite la 2 iunie 1863 Asociației arădene și George Popa, ofițer în Ceneda (Italia), în care exprimă sentimentele de bucurie ale unui grup de ofițeri români pe marginea inaugurării activității ei⁴⁰. Din Venetia, locotenent-colonelul Traian Doda expedea 10 florini pentru sprijinirea scopurilor Asociației arădene. Dovezi de simpatie pentru noua societate au sosit și de la București și Iași, concretizate, alături de scrisori de felicitare, în donații de bani, cărți, tablouri istorice etc.⁴¹. Toate condițiile erau astfel îndeplinite pentru ca Asociația națională arădeană să dezvolte o activitate culturală de amploare, pe măsura speranțelor generate la înființarea ei.

În acest loc trebuie să scrutăm care au fost raporturile instituției culturale din Arad cu ASTRA la începutul secolului XX, pe măsură ce instituția sibiană și-a extins sfera de activitate în părțile vestice și Banat. Crearea despărțămintelor ASTREI în Banat și Bihor după 1896 a pus problema necesității menținerii Asociației arădene ca o structură independentă sau metamorfizarea acesteia într-un despărțământ al ASTREI. În acei ani s-au exprimat în repetate rânduri atacuri privind societatea culturală românească din Arad. Articole apărute în *Luceafărul* și în *Gazeta Transilvaniei* lansau atacuri malițioase la adresa asociației arădene pe tema așa-zisei descentralizări din mișcarea culturală⁴². În contextul extinderii despărțămintelor și agenturilor ASTREI și în zonele apropiate ale Aradului, unii lideri ai asociației de la Sibiu doreau transformarea Asociației arădene într-un despărțământ local al ASTREI. Argumentul adus de cei care intenționau subordonarea instituției din Arad era destul de precar: existența mai multor societăți culturale ar afecta unitatea mișcării cultural-naționale. În asemenea împrejurări se impunea o conducere unitară a activității culturale, pentru coordonarea eficientă a tuturor organizațiilor naționale. Polemica s-a prelungit și în anii următori. Roman Ciorogariu, în raportul prezentat cu ocazia alegerii sale în cadrul Comitetului Partidului Național Român, în 1913, milita cu argumente logice pentru recunoașterea dreptului la existență a societății culturale românești de la Arad⁴³. Cert este că Asociația arădeană a continuat să-și mențină organizarea de sine stătătoare până la Unirea din 1918, deși activitatea ei a fost practic inexistentă după anul 1910. Direcțiunea și-a mai ținut sporadic ședințele, a mai distribuit câteva ajutoare financiare elevilor, dar „steaua ei apusese”⁴⁴. Între timp, ASTRA și-a continuat activitatea de organizare în zonă, reușind să-și creeze agenturi în imediata apropiere a orașului Arad⁴⁵.

În primii ani ai existenței sale, beneficiind și de climatul favorabil al epocii liberale, instituția culturală din Arad a lansat o serie de activități și inițiative care să materializeze programul statuat. Ea s-a înscris în acei ani ca un factor deosebit de important pentru manifestarea în spirit național a româ-

nilor din părțile vestice. Tendințele de încadrare în mișcarea culturală românească, într-o strategie națională unitară, au propulsat Asociația arădeană drept una dintre cele mai eficiente instituții ale timpului. Acțiunile întreprinse în temeiul principiului de naționalitate au contribuit la reducerea distanței dintre elita mișcării naționale din zonă și popor, realizând o unitate culturală și o solidaritate națională peste granițele politico-administrative temporare. Fără a fi străină de un oarecare mimetism în geneza, statutele, structura sa organizatorică și în programul de activități, Asociația națională arădeană a căutat în timp să-și modeleze un profil distinct. Similitudinile în primul rând cu ASTRA dar și cu instituțiile slavilor, maghiarilor sau germanilor din monarhie ori din Transilvania fac dovada unor evoluții naționale, socio-economice și politico-culturale relativ echilibrate, dar reflectă și spiritul epocii.

Note

1. Sergiu Tămaș, *Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică*, București, 1993, p. 258.
2. Liviu Maior *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, București, 2006, p. 8.
3. Jan Havranek, „The Development of Czech Nationalism”, în *Austrian History Yearbook*, vol. III, part 2, 1967, p. 239.
4. Apud, Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, 1968, p. 78.
5. Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p. 98; *Aurora Română*, II, 1864, nr. 21.
6. În Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească ...*, p. 54.
7. Servicul Județean Arad al Arhivelor Naționale (în continuare SJAAN), *Fond ASTRA*, Dosar 47/1865, f. 149; Petre Oalld, *Lupta pentru limbă românească în Banat. Apărarea și afirmarea limbii române la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Timișoara, 1983, p. 162; *Aurora Română* III, 1865, nr. 11. Corectăm pe această cale afirmația regretatului Dr. Eugen Glück din articolul „Contribuții cu privire la colaborarea Asociației culturale arădane cu ASTRA”, în vol. *ASTRA, 1861-1950. 125 de ani de la înființare*, sub red. Victor V. Grecu, Sibiu, 1987, p. 244, despre paternitatea inițiativei de unificare a ortografiei.
8. Alexandru Dușu, „Mișcarea pentru unitatea culturală a românilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX”, în vol. *Națiunea Română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, coord. Ștefan Ștefănescu, București, 1984, p. 427 sq; C.A. Macartney, *The Habsburg Empire, 1790-1918*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1971, p. 731; Liviu Maior, „Intensificarea luptei pentru desăvârșirea unității de stat după 24 ianuarie 1859”, în *Apulum*, VII/2, 1969, p. 185.
9. SJAAN, *Fond George Popa de Teiuș*, dosar 2/1848-1866; E. Hodoș, *O viață de luptă, suferință și nădejde. Însemnări biografice*, Sibiu, 1941, p. 34.
10. În *Corespondența lui V. Babeș (scrisori trimise)*, vol. II, ediție îngrijită de George Cipăianu și Ana Maria Cipăianu, Cluj-Napoca, 1983, p. 132.
11. Keith Hitchins, „Cultură națională sacră. Intelectuali români și Biserica din Transilvania, 1834-1869”, în vol. *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, Cluj-Napoca, 1978, p. 126; Cornelia Bodea, „Baza socială a mișcării de emancipare națională a românilor din Transilvania sec. XVIII și XIX”, în *Revista de Istorie*,

- 31, 1978, nr. 11, p. 1964; Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1985, p. 623.
12. În Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, p. 479 sq.
  13. Keith Hitchins, „Laic și ecleziastic în mișcarea națională românească din Transilvania (1830-1869)”, în vol. *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972, p. 68; Idem, „Cultul național sacru ...”, p. 127.
  14. SJAAN, *Fond ASTRA – despărțământul cultural al județului Arad*, Dosar 6/1863, f. 28 sqq. Aceeași idee o exprimă și Vasile Goldiș, la adunarea generală a Asociației naționale arădane din anul 1910: „Aici [la Asociația arădeană – B.I.] se pot întâlni deci toți românii ... cărora le zace la inimă cultura românească. Asociația nu este instituțiune confesională. Membrii ei pot să fie toți românii de orice stare socială, de la vlădică până la opincă”. În „Tribuna”, XIV, 1910, nr. 1.
  15. Andrej Mraz, „Vznik Matice slovenskej a jej význam v období zvýšeného národného útlaku”, în vol. *Matica slovenská v našich dejinách sborník stati*, Bratislava, 1963, p. 41; Mihail P. Dan, „Matica Slovenska Octogenară”, în *Transilvania*, 75, 1944, nr. 4-5, p. 360.
  16. Dan Demșea, „Istoricul unei biblioteci românești – biblioteca Asociației Naționale Arădene pentru cultura și conversarea poporului român”, în vol. *Comunicări și referate*, Arad, 1974, p. 72.
  17. Miodrag Milin, *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă (perioada 1848-1878)*, Timișoara, 1986, pp. 29-37; Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848-1881)*, București, 1974, p. 46; Lucian Boia, *Relationships Between Romanian, Czechs and Slovaks (1848-1914)*, București, 1977, pp. 17-33.
  18. Fran Zwitter, *Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg*, Beograd, 1960, p. 88 sqq.
  19. Pamfil Matei, *ASTRA și rolul ei în cultura națională*, Cluj-Napoca, 1986, p. 35; Ioan Lupaș, „Asociațiunea Transilvană și Matica Slovenska”, în *Transilvania*, 75, 1944, nr. 4-5, p. 309.
  20. P. Herrity, „The Role of the Matica and Similar Societies in the Development of the Slavonic Literary Language”, în *Slavonic and East European Review*, vol. 51, July 1973, nr. 124, pp. 368-386; S.B. Kimball, *The Austro-Slav Revival ...*, p. 6; Idem, „The Serbian Matica – Prototype of Austro-Slav Literary Foundations: The First Fifty Years, 1826-1876”, în *East European Quarterly*, III, 1959, nr. 3.
  21. Ioan Bolovan, Liana Lăpădatu, „Societățile culturale românești din Transilvania și Matica Srpska în epoca modernă”, în *Anuarul Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina*, Zrenianin, 2009, p. 160sqq.
  22. Ana Maria Ardos, M. Mirel, *Considerații privind înființarea societăților culturale ...*, p. 534; Petre Dan, *Asociații, cluburi, ligi, societăți. Dicționar cronologic*, București, 1983, p. 25 sq.
  23. Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad, I, Dosar 229, Doc. 24/1861, f. 3v (în continuare se va prescurta A.E.A.). A se vedea și în vol. *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură /1784-1918*. *Documente referitoare la Episcopia Ortodoxă a Aradului*, Prefață de P.S. Episcop dr. Timotei Sevcicu, Studiu introductiv, note și comentarii de prof. dr. Vasile Popeangă, Arad, 1986, pp. 142-144.
  24. Mircea Timbus, „Mărturii documentare despre rolul Asociației Naționale din Arad pentru cultura poporului român în lupta de emancipare națională și spirituală a românilor din Transilvania (sec. XIX)”, în *Zăridava*, VI, 1976, p. 165; SJAAN, *Fond ASTRA*, Dosar 1/1861, f. 1-2.
  25. Dan Demșea, „Istoricul unei biblioteci românești...”, p. 71.
  26. *Ibidem*.
  27. În Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească ...*, p. 49; Petre Dan, *Asociații, culturi, ligi ...*, p. 52 sq.

28. Simion Retegan, „Contribuția satului la mișcarea națională și spirituală a românilor din Transilvania în perioada liberalismului austriac”, în vol. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1982, p. 343.
29. Stanley B. Kimball, *The Austro-Slav Revival ...*, p. 19; Emil Niederhauser, *A Nemeti Negújulási Mozgalmak Kelet-Európában*, Akademiai Kiadó, Budapest, 1977, p. 262.
30. SJAAN, I, Dosar 229, Doc. 24/1861.
31. *Propunerea familiei de Mocioni făcută în a doua adunare generală a Asociației române naționale din Arad*, Pesta, 1864, p. 3 sq.
32. *Catalogul membrilor și Statutele Asociațiunii naționale în Aradu pentru cultura și conversa-rea poporului român*, Arad, 1864, p. 36.
33. *Ibidem*; Mircea Timbus, „ASTRA – Despărțământul cultural al județului Arad”, în *Revista Arhivelor*, 1970, nr. 1, p. 191.
34. SJAAN, *Fond ASTRA*, Dosar 6/1863, f. 5-16.
35. *Unitatea națională a românilor în epoca modernă, 1821-1918*, București, 1985, p. 88.
36. Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească ...*, p. 51.
37. *Ibidem*; SJAAN, *Fond ASTRA*, dosar 6/1863, r. 61-62.
38. Apud, I.D. Suci, „Societăți de lectură și școli superioare la românii bănățeni în sec. XIX”, în *Mitropolia Banatului*, XXX, 1980, nr. 10-12, p. 666.
39. *Aurora Română*, I, 1863, nr. 10; *Gazeta Transilvaniei*, XXVI, 1863, nr. 37, 38; *Concordia*, III, 1863, nr. 37.
40. Andrei Caciora, Nicolae Roșuț, Mircea Timbus, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională*, vol. II, Arad, 1980, p. 31; SJAAN, *Fond ASTRA*, Dosar 1/1861, f. 3.
41. *Ibidem*, Dosar 36/1864, f. 38v, 62.
42. *Tribuna*, XIV, 1910, nr. 18.
43. *Roman Ciorogariu (1852-1936). Studii și documente*, p. 209: „Asociația arădană ... nu numai că a fost neglijată și chiar paralizată de tendința de centralizare. I se impută separatismul ... Logica luptei de apărare este că acolo să te întărești mai mult unde ești mai expus. Descentralizarea nu este separatismul îngust ce slăbește, ci împărțirea muncii, un principiu modern ce se dovedește cel mai puternic factor al progresului”.
44. SJAAN, *Fond ASTRA*, Dosar 211/1910, f. 38, 39, 47.
45. Idem, *Colecția de documente „Dr. Octavian Lupaș”*, Dosar 9, f. 1-2.

Abstract

The Arad National Association for the Culture of the Romanian People (1863-1918). Between the Local and the Regional Framework

Within the national cultural and institutional system, the regional cultural associations played a special role: the Association for the Culture of the Romanian People from Maramureș (Sighet, February 5, 1861); the Transylvanian Association for Romanian Literature and Culture of the Romanian (ASTRA), founded at Sibiu, on October 23–26/November 4–7, 1861; the Arad National Association for the Culture of the Romanian People (Arad, April 30/May 12, 1863). Due to their regional character, they accelerated the cultural activity on a relatively extended geographical area, also favoring in time the access to culture of village communities. At the same time, due to the concentration of the political and intellectual elite of all Romanians under foreign domination, they supported and launched extremely fruitful activities for the affirmation of the Romanian national identity.

The founding of regional associations (especially those in Sibiu and Arad, important cultural and political centers), reflected the need of the Romanian elite to generate, in an ad-

quate framework, a major culture, corresponding to the one developed by the scientific institutions of other peoples. Taking into account their purposes and concerns, as well as their organization, the ASTRA and, partially, the Arad National Association, resembled the scientific, academic societies operating elsewhere. From another point of view, the founding of regional associations contributed to the institutionalization of Transylvanian Romanian culture, on a national basis, which anticipated the expansion of the national awareness towards the greater social categories. This process became more and more visible at the middle of the 19th century, reflecting the dissemination of Romanticism in the local public interest, as well as throughout the entire Southeastern Europe. Regional associations embraced various cultural objectives, in the Romanticist direction, which amplified the manifestations of the national sentiment and contributed to the affirmation of Romanian solidarity in general.

The creation of regional associations accelerated the national cultural movement on a large geographic area, which led to the involvement of the community in the national militancy. Actually, the effervescence of the associations aiming at consolidating and affirming the Romanian nation is a real "Romanian civil society," adapted to the political, cultural and economic conditions specific to this era. The dialogue between culture, society and nationality, mediated by the associations in Sibiu and Arad, reveals certain essential aspects regarding cultural modernization in the Transylvanian Romanian space and the evolution of the national strategy.

Keywords

Transylvania, Romanians, Arad, regional cultural associations